

Ольшанська О. В., канд. екон. наук, доцент,
завідувач кафедри регіональної економіки
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

УДК 332.1

НАУКОВІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ РЕГІОНУ ЯК СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ

АНОТАЦІЯ

Ольшанська О.В. — Наукові засади визначення сутності регіону як суб'єкта господарювання та управління. — Стаття.

У статті визначені теоретико-методологічні засади регіонально-просторової організації господарства, розглянуті основні види класифікації та типізації регіонів, визначені об'єкти та функції регіональних органів управління, проаналізовані основні завдання державної політики в контексті формування регіонально-просторових систем, у висновках запропоновані можливі напрямки державного управління сучасними процесами регіоналізації.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: регіон, регіоналізація, глобалізація, управління регіональним розвитком, регіонально-просторова організація господарства, державна регіональна політика.

Сучасна світова економічна, соціальна та політична системи формуються під впливом двох головних факторів — глобалізації як процесу нівелювання територіальних відмінностей в різноманітних сферах суспільного життя й регіоналізації як процесу спеціалізації господарювання окремих регіонів завдяки наявності локальних особливостей і переваг.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими завданнями. Вивчення глобалізації і регіоналізації пов'язано зі значними труднощами через складність самих процесів та визначення їхньої сутності. Цим проблемам присвячена значна кількість досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених. У будь-якій галузі науки головними є вихідні положення й поняття. В регіональній економіці таким є поняттям «регіон». В

економічних теоріях Західної Європи першим звернув увагу на регіональний характер організації господарства Адам Сміт. У своїх дослідженнях він наголошував на тому, що під час доставки товарів покупцю треба враховувати витрати на подолання відстані від центру виробництва до споживача. Саме це, на його погляд, й формує певний ареал (регіон) збуту товарів. Дж. Сакс, підтримуючи цю ідею, підкреслював позитивний вплив концентрації населення на розвиток регіонів, оскільки населення є як виробником, так і споживачем вироблених благ та послуг. К. Форстер у дослідженні факторів регіонального розвитку наголошував на визначній ролі природних ресурсів регіону, під впливом яких формується галузева структура регіональної промисловості. Ф. Фукуяма визначав важливу роль у регіональному економічному й соціальному розвитку такого фактора, як довіра між виробниками, що формується в регіоні. П. Кругман та М. Портер, оперуючи категоріями просторової економіки, прийшли до висновку щодо наявності тенденції територіальної (просторової) концентрації економічної діяльності, завдяки чому створюються умови для стабільного економічного зростання в регіонах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій з проблеми. Значні досягнення здобуті й науковою школою регіоналістів України, Росії та інших суверенних держав, що утворювали раніше єдиний Союз. Серед них слід відмітити роботи Ю.Г. Саушкіна та Б.С. Хораєва, які ще у 70-х роках виділили територіальні соціально-економічні системи. На цей же період припадає вихід монографії М.М. Некрасова «Регіональна економіка»[4].

Серед дослідників регіональних проблем в Україні слід виділити М.М. Паламарчука, М.Д. Пістуна, Ф.Д. Заставного, О.І. Шаблія, Л.Г. Чернюк, М.І. Фащевського, А.Г. Мазура та ін. В дослідженнях українських вчених виділяються територіальні системи виробництва, наводиться їх типізація, визначаються ознаки, проводиться аналіз комплексного розвитку регіонів, обґрунтовуються перспективи подальшого розвитку тощо.

На сучасному етапі досліджень регіон характеризується як складна багатофункціональна й багатоаспектна система. В європейських країнах під поняттям «регіон» розуміють, насамперед, територію, що має певний адміністративний статус і займає проміжну позицію між центральним урядом і місцевими адміністраціями. З економічних позицій, регіон — це певна інтегральна територіальна модель господарства, яка характеризується інтенсивними й різноманітними взаємозв'язками та взаємодоповнюваністю. Із соціальних позицій, регіон виділяється серед інших територій етнічними, лінгвістичними, історичними чи іншими особливостями. З політичних позицій, регіон характеризується спільністю регіональних інтересів, подібністю соціально-політичних систем, близькістю історичних традицій тощо. Регіони (а не лише країни) виступають суб'єктами міждержавного міжрегіонального співробітництва як суверенні суб'єкти міжнародних відносин.

Найвищим проявом регіоналізму в Європі є утворення ЄС, до якого входить 27 країн. Він являє собою особливу форму міждержавного співробітництва, де завдяки інтеграційним зв'язкам між державами, що географічно близько розміщені, утворилось регіональне економічне, соціальне й політичне об'єднання (єдиний президент, парламент, кабінет міністрів, збройні формування тощо).

У світі існують також інші економічні регіональні об'єднання — НАФТА, АСЕАН, СНД та ін. Формуються й локальні регіональні об'єднання — Дунайський простір, Каспійський простір, Середземноморський простір та ін.

Існують внутрішньодержавні та міждержавні регіональні інтеграційні об'єднання у формі ВЕЗ, СЕЗ, а також міждержавні прикордонні та транскордонні кластери, єврорегіони — Карпатський, Нижньодунайський, басейну р. Тиса, Чорноморський та ін.

Для обговорення й вирішення регіональних проблем в ЄС створено Комітет регіонів і регіональної політики ЄС. В Раді Європи, членом якої є

Україна, створено орган, куди входять міністри регіонального розвитку країн Європи (47 країн).

Для вирішення питань економічного розвитку регіонів в ЄС функціонують спеціальні структурні фонди — Європейський фонд регіонального розвитку, Європейський соціальний фонд, Секція координації Європейського сільськогосподарського координаційного й гарантійного фонду, Фінансовий договір для координації риболовства та ін.

З політико-адміністративних позицій управління регіональним розвитком здійснюється за допомогою балансу повноважень центральних і регіональних органів влади та компетенції місцевих органів влади.

Регіоналізація як зворотній бік глобалізації зменшує негативні наслідки останньої. Регіоналізм є пересторогою концентрації економічної та політичної влади в руках окремих бізнесових груп з можливими негативними наслідками для населення регіонів. Він дозволяє ефективно поєднувати інтеграцію й диференціацію, тобто концентрацію й перерозподіл влади для більш ефективного вирішення глобальних і локальних проблем соціально-економічного розвитку регіонів.

Визначення окремих питань, що не вирішені в обраній для дослідження проблемі. Визначення сутності регіону, найбільш повне уявлення про нього, яке відповідає сучасному етапу розвитку регіональної науки, господарської практики та нинішнього державного устрою країни, має важливе методологічне і прикладне значення. Протягом значного історичного періоду регіон розглядався як зосередження на території певних видів природних ресурсів, розміщення людей, виробництва товарів і послуг тощо. Поза увагою залишались функціональні ознаки регіону як суб'єкта економічних, соціальних і екологічних відносин, як носія особливих економічних інтересів і відносин як на національному, так і глобальному рівні. Насамперед, це стосується фінансово-економічних відносин регіону з центром, виконання регіоном не лише місцевих функцій відносно

комплексності його розвитку, а й загальнонаціональна та навіть глобальна роль регіонів, їх місія в адміністративно-територіальному устрої країни.

Цілі статті. До компетенцій регіону належать і такі його функції як поточне й стратегічне планування, фінансування місцевих потреб жителів регіону, підготовка кадрів і формування збалансованого ринку праці, виокремлення регіону певною спеціалізацією в суспільному територіальному поділі праці. Окремі типи регіонів (автономна республіка, області, райони, міста, селища і села) виконують, крім зазначених вище, ще й державні функції адміністративно-територіального управління. Ці функції, які включають права, обов'язки та відповідальність, визначаються головним законом держави — Конституцією України. Вивчення наукових засад визначення сутності регіону як суб'єкта господарювання та управління є метою даного дослідження.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сучасна теорія регіональної економіки, спираючись на розуміння регіону як багатофункціональної системи, виділяє чотири типи регіонів: регіон — квазідержава, регіон — квазікорпорація, регіон — ринок, регіон — соціум. Розглядається регіон і як локалізована в просторі соціально-економічна, організаційно-технічна й еколого-природна система. Основними рисами такого регіону є: його єдність і цілісність, спільність економічного простору, спеціалізація господарства, наявність певного контингенту населення та регіональних політико-адміністративних органів управління.

Для класифікації регіонів використовується різні критерії. До них належать, насамперед, рівні управління — регіони республіканського, обласного, районного, міського та місцевого (міста, селища, села) рівнів. Іншим критерієм є виробнича спеціалізація, за якою виділяються індустріальні (з конкретизацією промислової спеціалізації — вугільно-хімічно-металургійні, металургійно-машинобудівні тощо), індустріально-аграрні, рекреаційні та інші типи регіонів. За рівнем розвитку виділяють високорозвинуті, розвинуті та слаборозвинуті регіони [1, С. 14—18].

Важливим об'єктом управління в регіоні є раціональне використання та відтворення ресурсів як необхідної бази економічної діяльності. Насамперед, це стосується створення умов і механізмів розвитку підприємницького сектора, який забезпечував би ефективне використання всіх ресурсів регіону та їхнє відтворення. Це стосується природних, людських, фінансових, інфраструктурних та інших ресурсів і переваг регіону. Таким чином, метою управління економічним регіоном є створення належних умов для життєдіяльності його населення, в тому числі, забезпечення сприятливих екологічних умов проживання людей та задоволення їхніх соціальних і матеріальних потреб.

Управління соціально-економічним розвитком регіону неодмінно передбачає наявність керуючих органів. Необхідно відмітити, що важливим завданням державних органів влади є забезпечення системності управління всіх регулюючих органів, їх спільної взаємодії, наявності адекватного механізму співробітництва. Перелік питань, які підлягають управлінню, включає діяльність підприємств і організацій виробничої і соціальної сфери, насамперед, муніципальної власності, малого підприємництва, організації ринкової інфраструктури та інших сфер діяльності в регіоні.

Регіональні органи управління повинні виконувати, насамперед, комплексуючі, інтегруючі функції, якими не займаються окремі інші установи та підприємства, що забезпечуватиме переваги для функціонування бізнесу та населення. Звичайно, питання управління підприємством — це окремий великий блок питань, який стосується діяльності органів влади в регіонах. Він включає як питання виділення земель під розміщення нових підприємств, так і умови оренди, фінансової діяльності та інвестицій, податкових ставок, розподілу доходів тощо.

Цим самим забезпечується врахування інтересів суб'єктів підприємництва та населення регіону. Відносини між владою і бізнесом мають бути партнерськими як у сфері регіонального оподаткування, що є важливим для регіональних органів влади, оскільки вони таким чином мають

стабільну базу для оподаткування, а значить і стабільні надходження коштів до місцевих бюджетів, так і для бізнесу, який, завдяки цьому, має стабільний і передбачуваний механізм оподаткування. Отримуючи кошти до бюджету, місцева влада має забезпечувати не лише дотримання загальнодержавних соціальних стандартів, але й сприяти розвитку інфраструктури, яка необхідна для підприємницької діяльності, створенню сприятливих екологічних умов проживання населення, розвитку системи освіти, охорони здоров'я тощо.

Все більше зростає роль в управлінні соціально-економічними та екологічними процесами в регіонах громадських організацій, регіональних торгово-промислових палат тощо. Вони створюються з метою сприяння розвитку економіки регіонів, формуванню сучасної ринкової інфраструктури у виробничій, фінансовій та збутовій сферах, розвитку підприємництва тощо. Функції цих організацій можуть бути досить широкі — надання експертних висновків, консультацій сприяння зовнішньоекономічній діяльності, внутрішньорегіональній та міжрегіональній кооперації, інформаційне забезпечення та ін.

В регіоні можуть формуватись нові елементи ринкової інфраструктури — регіональні логістичні центри, регіональні інвестиційні фонди, страхові компанії, консалтингові фірми, інноваційні центри тощо. Роль регіональної адміністрації все більше полягає у регулюванні ринкових процесів, в яких беруть участь всі суб'єкти господарювання в регіоні.

Система інструментів управління регіоном повинна мати правову форму, яка гарантує надійність взаємних зобов'язань суб'єктів регіону, виконання загальнорегіональних та загальнонаціональних завдань.

Форми й методи управління не повинні обмежувати економічну та правову самостійність підприємств і організацій, а створювати умови й стимулювати активну участь їх у вирішенні не лише власних, але й загальнорегіональних та загальнонаціональних проблем. Серед них — проблеми підвищення рівня життя населення, розвиток інфраструктурних галузей, ефективної територіальної організації господарства тощо. Такі

механізми сприятимуть зміцненню конкурентних позицій регіонів як у сфері економічної діяльності, так і в створенні сприятливих умов життєдіяльності населення [5, С. 49—66].

Важливу функцію в управлінні формуванням регіональних соціально-економічних систем відіграє державна політика регіонального розвитку країни, яка повинна охоплювати всю сукупність видів структурно узгодженої господарської діяльності в різних геосферах — природній, соціальній, економічній. Формуючи дискретні просторові єдності як компоненти загальнонаціонального простору різних форм і видів, ця політика сприяє формуванню оптимальної структури взаємодіючих складників згідно їхніх ознак. Це забезпечує просторово-часовий розвиток життєдіяльності людей, всебічний розвиток особистості.

Регіонально-просторова (регіонально-системна) організація господарства — це географічне вираження системно-інтегрованих економічних, соціальних, екологічних, культурних та інших процесів. Вона найбільш повно характеризує взаємозв'язки й стабільність (стійкість) просторового розвитку регіону, країни, континенту.

Конкретна реалізація державної політики регіонально-просторового розвитку здійснюється, центральними й регіональними виконавчими органами влади та органами місцевого самоврядування. Цьому має сприяти й науково обґрунтована, ефективна адміністративно-політична регіоналізація країни, формування адміністративно-економічних регіонів на основі дотримання комплексності та збалансованості. При цьому повною мірою повинен бути врахований характер нових економічних процесів, з якими пов'язана нестабільність розвитку регіонально-просторових систем. Це стосується, насамперед, таких процесів як:

- 1) витік капіталу за межі адміністративних регіонів;
- 2) перенесення центрів управління виробничими комплексами за межі регіонів, де вони знаходяться;

3) формування центрів управління фінансовими, товарними потоками та ринком цінних паперів.

Все це підтверджує той факт, що формується нова просторова організація економічної діяльності.

Таким чином, суб'єкти господарювання, не утворюючи єдиних підприємств, залишаючись організаційно відокремленими, самостійними суб'єктами, що відносяться до різних галузей економіки, створюють новий економічний простір зі специфічними нормами господарської діяльності та інфраструктурним забезпеченням ділової активності.

Вплив регіональних адміністрацій на цей економічний простір здійснюється через вплив на господарську діяльність тих локалізованих в регіоні економічних процесів, які стосуються лише нерухомого (прив'язаного до регіону) капіталу — основних фондів, природних ресурсів тощо.

Нові економічні простори формуються на інших засадах — на мобільному капіталі — торгівлі фінансами та акціями, інноваційними технологіями, людським капіталом, знаннями, інформацією. Ядрами таких регіонально-просторових економічних систем виступають великі міста. Цей тип регіоналізації називається регіонально-просторовою. Міста стають центрами управління, де приймаються рішення про товарні, фінансові потоки, розробку нових технологій, випуск акції тощо. Для прикладу можна відзначити Київський економічний регіон, в якому економічні межі не співпадають з адміністративними межами міста і не знаходяться у юрисдикції його адміністративних органів.

Це призводить до накладання двох просторів — адміністративно-економічного простору міста (юрисдикція міськради) й регіонально-економічного простору з інтегрованими бізнес-групами, які мають центральні офіси у Києві, а бізнес-діяльність знаходиться у різних регіонах України.

Крім того, регіонально-економічний простір може бути транскордонним. Він формує новий тип організації економічного простору — економічні центри з пакетами ринкової інфраструктури та системою економічних зв'язків, незалежно від їхньої протяжності, які об'єднуються в єдине ціле. Головним при цьому вважається: швидкість комунікацій, різноманітність і креативність пропозицій, можливості доступності — інформаційні, телекомунікаційні, правові, банківські, управлінські, науково-дослідні, екологічні тощо.

Висновки. В новій просторовій організації центри зосереджують свою діяльність на розробці нових технологій, нових знань, а периферія зайнята організацією виробництва на базі нових технологій. Виходячи з таких позицій сама Україна може мати периферійний характер, тобто бути сировинною зоною глобальної економічної системи, центри управління якої (сировинні біржі, розробники технологій тощо) знаходяться за межами України.

У цьому випадку постає проблема управління такими економічними просторами — регіонально-адміністративним і регіонально-економічним як єдиним цілим. Претендентами є, насамперед, державні адміністрації, які мають як правові інструменти, так й економічні механізми, зокрема фінансові. Разом з тим, протиріччя між старими «адміністративними» регіонами та новими економічними ще не вирішені. Все більшу роль в управлінні відіграють ті, хто реально створює механізми відтворення в нових глобальних інноваційних відносинах і реально формує образ майбутнього — банки, агентства, фірми, які направляють інвестиції, визначають перспективні сектори економіки (транснаціональні менеджери) та представляють інтереси не націй і регіонів, а інтереси мобільних капіталів, а значить мобільних економічних регіонів.

Складається ситуація, коли в регіоні, поруч з владними повноваженнями державних адміністрацій, функціонують економічні співтовариства, що виконують функції управління новими економічними

регіонами. Ці функції включають: управління інноваціями, економічними зв'язками, стимулюванням коопераційних зв'язків тощо. Державні та економічні органи повинні взаємодіяти. Однак, слід зазначити, що, як ефективні механізми, так і критерії взаємодії старих адміністративно-економічних регіонів і нових мобільних економічних регіонів відсутні.

Формування нових мобільних економічних регіонів, що не прив'язані стабільно до певних територіальних меж, відбувається не стільки завдяки внутрішньонаціональним чинникам, а, насамперед, завдяки зовнішнім – глобальним чинникам (глобальним ринком ресурсів, товарів, робочої сили, знань, інновацій тощо), де суб'єктами виступають транснаціональні корпорації і міжнародні організації. Вони, бажаючи зберегти світове лідерство, можуть виступати сильними конкурентами, що, в свою чергу, може свідчити про наявність протиріччя розвитку в глобальному світі. Можливими напрямками державного управління новою регіоналізацією є наступні:

1. Визначення держадміністраціями майнової і фінансової стратегій, які є головними чинниками майбутнього розвитку економічного регіону, насамперед, шляхом стимулювання ринкової, соціально-культурної, екологічнобезпечної інфраструктури, її науково обґрунтованій локалізації у різних типах поселень або їхніх агломераціях.

2. Усвідомлення необхідності та використання в практичній діяльності підходу до розвитку постіндустріального суспільства, в основі якого лежать гуманітарні технології організації соціальної активності людей, створення культурних співтовариств, які є результатом реалізації запропонованих і організованих управлінськими структурами комплексних економічних та культурно-гуманітарних проектів на базі нових виробничих і соціальних технологій і, зокрема, нової регіональної соціально-демографічної політики.

3. Державним адміністраціям під час проведення регіональної політики соціально-економічного розвитку треба брати до уваги доцільність і обґрунтованість дотримання принципу «вирівнювання рівнів розвитку

регіонів», оскільки це пов'язано з постійним перерозподілом ресурсів між регіонами-донорами та регіонами-реципієнтами, тобто за рахунок першого типу регіонів здійснювати вирівнювання рівнів життя населення.

Це ж стосується й принципу «комплексного розвитку регіону», згідно з яким утворюються (формується) самодостатні, відокремлені адміністративно-економічні регіони. В умовах зростання впливу глобалізаційних чинників і відкритості економічних систем, дотримання цього принципу суперечить сучасним тенденціям економічного розвитку;

4. Необхідно змінити критерії оцінювання держадміністраціями рівнів розвитку регіонів і стану економічних процесів, зокрема, застосування критеріїв щодо показників випуску продукції в регіоні, ВРП, оскільки вони свідчать не стільки про рівень розвитку регіону, як про індустріальну переробку природних ресурсів, не про інновативність технологій, конкурентоспроможність регіонів чи наявність інноваційних форм територіальної організації господарства, а про роль різноманітних виробничих факторів.

5. Нова регіоналізація характеризується виходом діяльності суб'єктів підприємства за межі держави та адміністративних кордонів, утворюючи просторово локалізоване співтовариство, яке функціонує завдяки єдиній економічній базі.

Література

1. *Беляев С.В.* К вопросу о сущности региона как объекта хозяйствования и управления / Социально-экономические процессы. — № 1 (017). — 2010. — С. 14—18.

2. *Гранберг А.Г.* Основы региональной экономики. М.: ГУ-ВШЭ, 2000. — 495 с.

3. Колесов А.С., Титов А.Ф., Савельев Ю.В. Научное обоснование стратегических решений в управлении развитием региона / Экономика и управление. — № 6 (38). — 2008. — С. 97—101.

4. *Некрасов М.М.* Региональная экономика. Теория, проблемы, методы. 2-е изд. — М.: Экономика, 1978.— 345 с.
5. *Новоселов А.С.* Методологические проблемы управления экономикой региона / Регион: Экономика и социология. — 2008. — № 2. — С.49—66.
- 6.. Ринкова трансформація господарства регіону (кластерний підхід). Навчальний посібник / Г.М. Заболотний, О.М. Дідик, В.І. Захарченко. — Вінниця: видавничий відділ ВДАУ, 2006. — 395 с.
7. *Сіренко В.* Про необхідність пріоритету загальнодержавних, загальнонародних інтересів. — Голос України, №63, від 02.04.2008 р.
8. *Солодкая М.С.* К единству социального и технического: проблемы и тенденции развития научных подходов к управлению. — Оренбург: Димур, 1997. — 208с.
9. *Шеховцева Л.Е.* Управление развитием региона: Стратегическое целеполагание: Монография. — Калининград: РГУ им. И.Канта. — 2005. — 354 с.
10. *Шеховцева Л.Е.* Концептуальные основы стратегического управления развитием региона. — Вестник МГУ. — Том 9. — № 4. — 2006. — С. 690—693.